

УДК 94:[911.53:574:398.344](=1:477.8:292.452)
DOI <https://doi.org/10.15407/nz2024.03.539>

ЗАСТОСУВАННЯ ЕКОСИСТЕМНОГО ПІДХОДУ ПРИ ВИВЧЕННІ ТРАДИЦІЙНОЇ КУЛЬТУРИ (НА ПРИКЛАДІ ВІДДАЛЕНОЇ ГОСПОДАРКИ НАСЕЛЕННЯ КАРПАТ)

Ігор БОЙКО

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-3828-1835>
кандидат історичних наук, науковий співробітник,
Інститут народознавства НАН України,
проспект Свободи, 15, 79000, м. Львів, Україна,
e-mail: ihor.o.bojko@gmail.com

Важливою складовою традиційної культури населення Карпат є віддалена господарка, яка застосовується у різних екологічних нішах, є складовою та творчим началом багатьох антропоєкосистем, так званих субойкумен. Автор аналізує різні теоретичні напрацювання в галузі екосистемного підходу, робить спробу пошуку спільного знаменника. Відтак, на основі цього, виділяє різні види субойкумен, аналізує ландшафтні екосистеми Українських Карпат. *Предметом* дослідження є особливості застосування екосистемного підходу при вивченні традиційної культури населення Карпат. *Об'єктом* дослідження — віддалена господарка населення Карпат.

Мета: проаналізувати вплив віддаленої господарки на особливості ландшафтних екосистем Українських Карпат. *Завданнями є:* 1) оцінити стан застосування екосистемного підходу в різних галузях науки, які вивчають взаємини суспільства й природи, 2) на основі аналізу теоретичних напрацювань попередників дати власні визначення базовим термінам, які необхідні при вивченні екосистем, 3) проаналізувати структуру й функціональні особливості екосистем, які створені на основі різних видів традиційної віддаленої господарки, 4) дати характеристику ландшафтних екосистем Українських Карпат. *Хронологічні рамки* дослідження охоплюють першу половину ХХ ст.

Теоретико-методологічною основою статті є екосистемний підхід, який опирається на методи: міждисциплінарний, типологічного, системного та комплексного аналізу.

Ключові слова: антропоєкосистема, субойкумена, віддалена господарка, Карпати, культурний ландшафт.

Ihor BOYKO

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-3828-1835>
Candidate of Historical Sciences, Researcher,
Institute of Ethnology
of the National Academy of Sciences of Ukraine,
Prospekt Svobody, 15, 79000, Lviv, Ukraine,
e-mail: ihor.o.bojko@gmail.com

ECOSYSTEM APPROACH TO STUDY OF TRADITIONAL CULTURE (ON THE EXAMPLE OF REMOTE HOUSEHOLDS OF THE CARPATHIAN POPULATION)

The classical differentiation of sciences, which resulted in the development of specific methodological principles, terminologies, instrumentality, etc., obviously played a positive role in the development of science, when scientists asked questions: «What is this? Where is it common? How can it be used, or how can it be avoided or prevented?» In the future, due to the accumulation of practical and theoretical knowledge, the emergence of new challenges to society, appeared the need to understand the deep nature of phenomena, control over them, design and restoration of the environment, treatment of society and nature, scientific forecasting, etc. This led to the realization of the falsity of any determinism, requiring the use of data from different sciences, the creation of common scientific approaches and interdisciplinary approaches. One of such relevant approaches is the ecosystem approach, which is developing within the science of ecology, as well as at the junction of this science and many others, in particular socio-cultural anthropology. However, an obstacle to the effective application of the ecosystem approach is the misunderstanding of terms, inconsistency of methodology, which arise between representatives of different sciences. All this reduces the effectiveness and practical significance of the ecosystem approach, sometimes leads to wrong conclusions, and most importantly, it does not allow the use of research results by representatives of other sciences.

An important component of the traditional culture of the Carpathian population is the remote household, which is used in various ecological niches, is a component and creative principle of many anthropo-ecosystems, the so-called sub-ecumene. The author analyzes various theoretical developments in the field of the ecosystem approach, tries to find a common denominator. Therefore, on the basis of this, he distinguishes different types of sub-ecumenes, analyzes the landscape ecosystems of the Ukrainian Carpathians. The *subject* of the article is the peculiarities of applying the ecosystem approach in the study of the traditional culture of the Carpathian population. The *object* of the study is a remote household of the Carpathian population. The *purpose* is to analyze the impact of remote farming on the features of the landscape ecosystems of the Ukrainian Carpathians. The *chronological framework* of the study covers the first half of the 20th century.

Keywords: anthropo-ecosystem, sub-ecumene, remote household, Carpathians, cultural landscape.

Вступ. Класична диференціація наук, наслідком якої стало вироблення специфічних методологічних засад, термінологій, інструменталітету тощо, очевидно, відіграла позитивну роль у пізнанні на початкових стадіях розвитку науки, коли перед вченими поставали питаннями: «Що це? Де це поширене? Як то можна використати, або як цього можна позбутися чи запобігти?». В подальшому, через накопичування практичних й теоретичних знань, з'явлення нових викликів перед суспільством, назріла необхідність розуміння глибокої природи явищ, контролю над ними, конструювання й відновлення середовища, лікування суспільства й природи, наукове прогнозування та ін. Це призвело до усвідомлення хибності будь-якого детермінізму, вимагає використання даних різних наук, створення спільних наукових підходів та інтердисциплін. Ще В. Вернадський (1863—1945) наголошував, що ми вже спеціалізуємось не за дисциплінами, а за проблемами [1, с. 123]. Одним з таких актуальних підходів є екосистемний, який розвивається у межах науки екології, а також на стику цієї науки та багатьох інших, зокрема соціально-культурної антропології. Однак, перешкодою до ефективного застосування екосистемного підходу стає різночитання термінів, неузгодженість методології, які виникають між представниками різних наук. Все це зменшує ефективність та практичну значущість екосистемного підходу, часом приводить до хибних висновків, а головне — не дає змоги використовувати результати досліджень представниками інших наук.

Науково-технічний прогрес спричиняє не лише антропогенне втручання планетарного масштабу, але й збільшення соціальних проблем у геометричній прогресії. У відповідь різні наукові галузі роблять спробу «зібратися у команду» для порятунку планети та людства. В науці відбуваються інтегративні процеси, збільшує свою роль екосистемний підхід. Саме він, на думку автора, в змозі розкрити всі таємниці культурогенезу, дасть змогу антропологові грамотно «препарувати» культуру й суспільство, виявити «хворі» локуси, запропонувати способи їх лікування. Завдяки цьому підходу суспільство та його культура, разом із біоценозом та біотопом, представляють собою взаємозалежні компоненти єдиної системи, відповідно будь-яке порушення, вилучення чи значна трансформація одного з компонентів неодмінно приводить до порушення гомеостазу цілої екосистеми, а отже до її хвороби, термінального стану й зрештою — смерті. Отже важливим стає

розгляд певних культурних явищ як активних складових антропоєкосистеми, а отже вивчення їх в комплексі з іншими компонентами. Будучи гірським регіоном Карпати представляють собою цілу мозаїку екологічних ніш та різних ландшафтних екосистем. У цьому контексті звертає на себе увагу таке явище, як віддалена господарка, яка, фактично, створює специфічні еколого-ландшафтні яруси — «субойкумени» та наповнює змістом самі ландшафти та ландшафтні регіони.

Предметом дослідження статті є особливості застосування екосистемного підходу при вивченні традиційної культури населення Карпат. *Об'єктом дослідження* — віддалена господарка населення Карпат.

Мета: проаналізувати вплив віддаленої господарки на особливості ландшафтних екосистем Українських Карпат. Завданнями є: 1) оцінити стан застосування екосистемного підходу в різних галузях науки, які вивчають взаємини суспільства й природи; 2) на основі аналізу теоретичних напрацювань попередників дати власні визначення базовим термінам, які необхідні при вивченні екосистем; 3) проаналізувати структуру й функціональні особливості екосистем, які створені на основі різних видів традиційної віддаленої господарки; 4) дати характеристику ландшафтних екосистем Українських Карпат.

Хронологічні рамки дослідження охоплюють першу половину ХХ ст.

Теоретико-методологічною основою статті є екосистемний підхід, який опирається на методи: міждисциплінарний, типологічного, системного та комплексного аналізу.

Основна частина. Аналіз теоретичних напрацювань екосистемного підходу

Відомо, що екологія, яка народилась як субдисципліна біології близько півтора століття тому, на початку ХХ ст. почала виходити за межі материнської науки і вже у 1921 р. у Чиказькій соціологічній школі оформилась екологія людини (*human ecology*) [2, с. 27—33]. Згодом екологічні ідеї, крім соціологів, також підхопили географи, філософи, економісти, антропологі, медики, демографи, археологи, політологи, психологи, педагоги та ін. У 1937—1955 рр. відбувалося формування культурної екології, а в останній чверті ХХ ст. також екологічної антропології та низки еколого-культурних концепцій, зокрема Концепції екотипів [3].

Наприкінці ХХ ст. — у першій половині ХХІ ст. екологічний підхід та екологічні методи дослідження

стали науковою парадигмою у більшості галузей природознавчої та соціально-гуманітарної сфери, а сама наука екологія отримала близько 50 окремих субдисциплін [4]. Під впливом наукової літератури у періодиці та засобах масової інформації поширилися поняття: «екологія культури», «е. мистецтва», «е. любові», «е. суспільства», «е. спілкування», «е. душі», «е. мислення», а також: «забруднена е.», «зіпсована е.», «погана е.», «загазована е.», «знищення екології», «захист екології» тощо. За словами акад. М. Голубця, «зворотною стороною медалі популяризації екології стало її безпрецедентна деформація, подекуди профанація та вульгаризація» [5, с. 29], з чим не можна не погодитися, адже не лише в популярній літературі, але й в різних наукових галузях, концепціях та навіть окремими вченими в одній науковій дисципліні під тими самими термінами розуміються цілковито різні речі, саме поняття «екологія» втрачає свій первісний смисл, базові екологічні закони, які послуговуються в біологічній (материнській) науці, не відомі у соціально-гуманітарних екологічних галузях. Оцінка актуального стану екологічних досліджень також може бути проілюстрована визначенням Я. Мельника: «Сучасна екологія — це системна наука, що має багатоварусну структуру, у якій кожен із поверхів спирається на безліч традиційних дисциплін. Специфіка її полягає в тому, що із суті біологічної науки вона перетворилася на цілий цикл знань, увібравши в себе розділи географії, геології, хімії, фізики, соціології, теорії культури, економіки й навіть теології» [6, с. 73]. Відомий вчений й публіцист не розуміє, що у такому вигляді, не зважаючи на використання прикметника «системна», екологія представляє собою не науку, яку повинні лучити єдині: понятійний апарат, закони й методологічні засади, а типовий конгломерат різних галузей знань, зв'язаних між собою лише поняттям «екологія» («наука про середовище» (від грецької οἶκος — оселя, помешкання, місце існування, λόγος — наука).

Головна причина, на думку автора, міститься у порушенні наукового ієрархічного принципу О. Конта, де закономірності, методи й термінологія сходинок нижчого рангу не лише можуть, але й повинні¹ лягати в основу наукової дисципліни, яка розташована на вищій сходинці, а дані наук вищого ступеню бути доказовим матеріалом у дослідженнях наук нижчого порядку [7,

с. 315]. Відповідно, аби уникнути цих проблем, треба звести термінологію, методологію та загальні принципи дослідження до спільного знаменника, до єдиної системи координат, якими би послуговувалися не лише біологи та географи, але також соціально-культурні екологи, психологи й педагоги, дозволити представникам різних галузей науки проводити спільні проекти, розв'язувати складні питання. Саме тому слід повернутися до праматері екологічної науки, себто до біологічної екології, та на її матриці будувати цілу систему. Біологи розуміють екологію як — «галузь біологічних знань, яка вивчає взаємовідношення між живими організмами й середовищем їх існування, між сукупностями цих організмів (популяцій, угруповань), і їх середовищем, а також будову й функціонування екологічних систем у їх природному чи антропогенному оточенні. Об'єктами екології, таким чином, є живі системи всіх рівнів організації: організмові, популяційні та екосистемні» [5, с. 18]. Отже, соціальну екологію можна розуміти як — «галузь знань, яка вивчає взаємовідношення між людськими популяціями (родами, племенами, ізольованими оселями й соціальними групами) та угрупованнями (відкритими соціальними чи культурними групами) та їх середовищем (природним та соціальним), а також будову й функціонування соціоекологічних систем у їх природному чи антропогенному оточенні». Об'єктами соціальної екології є системи таких рівнів організації як: популяційний (груповий) та екосистемні. Культурну екологію можна розглядати як галузь соціальної екології (глибше, як галузь науки екології), та водночас культурно-соціальної антропології. Культурна екологія фокусується на культурі як системі адаптації до середовища; об'єктом культурної екології, таким чином, стає культура популяцій (груп) або екосистем.

Про важливість дослідження екосистем свідчать погляди багатьох провідних екологів, зокрема радянських В. Федорова, Т. Гільманова (1980) [8, с. 10] та американського Ю. Одума, які вважали основною функціональною одиницею екології — екосистемну [9, с. 14]. Український еколог та ботанік, академік М. Голубець виокремив вивчення екосистеми в окрему науку — екосистемологію, розуміючи під нею «розділ знань про структурно-функціональні особливості екосистем, їх генезис, історію формування, еволюцію та антропогенну динаміку, можливість й способи їх використання для потреб люди-

¹ Підкреслення автора.

ни» [5, с. 31]. Термін «екосистема» запропонував у 1935 р. англійський еколог А. Тенслі (A.G. Tansley), який дав таке визначення е.: «Рослинне угруповання, трактоване як система, що включає не лише рослини, які його утворюють, але й тварини, існування який пов'язане з наявністю цих рослин, а також усі фізичні і хімічні компоненти безпосереднього оточення чи проживання, які разом утворюють замкнену (самостійну) цілісність. Таку систему можна назвати екотопом (місцем) природного середовища, свого роду житлом (ойкос) для організмів, що його населяють» [10, с. 287].

У міру вивчення екосистеми змінювалися та уточнювалися само її визначення. Наведу лише два варіанти. Перше (М. Ремерса та О. Яблокова), на мій погляд, — найбільш вдале та наповнене смыслом, друге (М. Вінчука) — найбільш лаконічне. 1) «Екологічна система — це будь-яке угруповання живих істот і середовище його існування, поєднані в одне функціональне ціле завдяки взаємозалежності і причинно-наслідковим зв'язкам, що існують між окремими екологічними компонентами. Це також “інформаційно саморозвиткова, термодинамічно відкрита сукупність біотичних компонентів та абіотичних джерел речовини й енергії, єдність і функціональний зв'язок котрих у межах характерної для певної ділянки біосфери часу і простору забезпечують перевищення на цій ділянці внутрішніх закономірних переміщень речовини, енергії та інформації над зовнішнім обміном (у тому числі між сусідніми аналогічними сукупностями) і на основі цього невизначено тривалу саморегуляцію та розвиток цілого під керівним впливом біотичних і біогенних складових» [11, с. 138]. 2) «Екосистема — це сукупність спільно проживаючих організмів та умов їх існування, що закономірно взаємодіють один з одним і утворюють систему біотичних та абіотичних процесів та явищ» [12, с. 25].

Відомим фактом є те, що людина тією чи іншою мірою впливає на більшість екосистем, однак на особливу увагу соціально-культурних антропологів заслуговують лише ті екосистеми, де людина живе й відіграє суттєву чи домінуючу роль. В американській екологічній антропології було розроблено поняття *антропоєкосистема* (*human ecosystem*). Вслід за американськими вченими аналогічні моделі були розроблені також представниками радянської науки, зокрема

антропогеоценоз, *антропоєкосистема* (В. Алексєєвим), *етноєкосистема* (І. Крупником), *етноценоз* (Л. Гумільовим), *соціоєкосистема* (Г. Бачинським) [3, с. 258—259].

Якщо природна екосистема складається з екотопу (середовища) і біоценозу (угруповання живих організмів), то *антропоєкосистема* (*human ecosystem*), містить ще одну макроскладову — антропоценоз. Таким чином, антропоєкосистема — «система, яка складається з трьох компонентів: біотопу, біоценозу, антропоценозу, які закономірно взаємодіють один з одним і утворюють систему біотичних, абіотичних, соціально-культурних процесів та явищ».

Важливим стає питання типологізації екосистем. Автор екосистемології М. Голубець вирізняв наступні екосистеми за ступенем організації: 1) консорційні е. (напр. консорція смереки, дикої свині тощо); 2) парцелярні е. (екосистеми розмірів біогеоценотичної парцели); 3) біогеоценози (екосистеми в межах фітоценозів); 4) ландшафтні екосистеми (розмір від двох споріднених біоценозів до гірського масиву чи хребта); 5) провінційні екосистеми (за своїми латеральними межами співпадає з геоботанічними провінціями); 6) біомні екосистеми (за своїми латеральними межами співпадає з геоботанічними областями чи наближається до меж фізико-географічних зон); 7) субстратні (материкові та океанічні екосистеми); 8) загальнопланетна екосистема — біосфера. М. Голубець також зауважив, що слід виділяти екосистеми за їх генезисом, структурно-функціональної організації, корисних для людини функцій, антропогенної динаміки, можливостей управління процесами тощо [5, с. 56].

Для культурної екології найбільш цікавими є ландшафтні екосистеми, де власне розвивається й функціонує віддалена господарка.

Як відомо, термін ландшафт (*Landschaft*) з'явився у старонімецькій мові у VIII ст. й означав одиницю простору та людність, яка його замешкує. У XVIII ст. ландшафт увійшов й до наукового словника, під ним розуміли: а) краєвид, який можна було спостерігати з певного місця; б) фрагмент поверхні землі з характерними рисами. Олександр фон Гумбольдт (1769—1859) визначав ландшафт як: цілісне відображення *всебічного характеру місцевості*. У працях відомого німецького геолога й географа Фердинанда фон Ріхтгофена (1833—1905) ландшафт, за словами І. Круглова, *набув конкретного наукового змісту, ним починає по-*

значатись чітко окреслена, відносно невелика територія, яка вивчається з точки зору взаємодії між неживою природою, біотою та людським населенням, що знаходяться в її межах [13, с. 29]. На засадах Рідгофена побудовані концепції багатьох класиків географії, зокрема А. Опеля, І. Віммера, А. Геттнера, О. Шлютера, Л. Вайбеля, З. Пассажа, В. Налковського та їх учнів ... [14]. Зокрема Вацлав Налковський (1851—1911) розумів ландшафт як *синтезу всіх культурних і природних явищ...* [15, с. 12], а С. Новаковський — як територію, на якій *характер поверхні, клімату, рослинного покриву, світу тварин, людності і зрештою культури людини, об'єднуються в одну гармонійну цілість, яка типове повторюється в межах ландшафтної зони землі* [16, с. 6]. А. Григор'єв зазначав, що *усі частини географічного ландшафту (в тому числі і людина, що господарює), тісно та нерозривно пов'язані в єдине органічне ціле, яке необхідно досліджувати в його сукупності* [17, с. 19].

Термін *культурний ландшафт (Kultur landschaft)* був введений в науковий обіг на початку ХХ ст. німецьким географом Отто Шлютером (1872—1959), який розумів к. л. як первинний (природний) л., змінений господарською діяльністю людини [18, с. 394]. Культурний ландшафт активно розроблявся представниками школи Зігфрида Пасажа, зокрема Левом Бергом, який розділяв всі ландшафти на географічні й культурні. Під географічним ландшафтом Берг розумів: *область, в якій особливості рельєфу, клімату, рослинного покриву, тваринного світу, населення й, нарешті, культури людини зливаються в єдине гармонійне ціле*. Культурними ландшафтами Л. Берг вважав ті географічні ландшафти, в яких людина і твори її культури *відіграють важливу роль* [19, с. 474]. Питання взаємодії природного середовища й культури вивчав російський природознавець Василь Докучаєв (1846—1903). Він розглядав людину як важливий географічний чинник, включав у характеристику природно-історичних зон також суспільні явища. Ідеї вченого передає його відомий вислів: *Коли би був час, не важко було б довести, що і людина зональна в усіх проявах свого життя: в традиціях, релігії (особливо у нехристиянських релігіях), в красі, і навіть статевої діяльності, в одязі, в усій життєвій обставі; зональні — домашня худоба, так звана культурна рослинність, споруди, їжа, питво* [20, с. 524].

У географічному ландшафтознавстві більш поширена наступна класифікація, яка розділяє ландшафти на: а) природні; б) природно-антропогенні; в) антропогенні. Учень А.О. Григор'єва Ф. Мільков (1918—1996) поділив усі антропогенні та природно-антропогенні ландшафти на дві категорії: 1) *культурні* (регульовані людиною антропогенні комплекси, які постійно підтримуються в стані, оптимальному для виконання покладених на них функцій — господарських, меліоративних, естетичних, водоохоронних тощо); 2) *аккультурні* (антропогенні комплекси низького бонітету — закинуті кар'єри, нерекультивовані шахтні відвали тощо). Аккультурними можуть бути як сформовані прямим впливом людини (замулений, перетворений у болото ставок, закинуті гірничі розробки тощо), так і супутні ландшафтні системи (яри, пересушені меліорацією прилеглі до торфовища ландшафти, розвіюванні піски, що утворилися на місці вирубаних лісів тощо) [21, с. 17—19]. Подібною є схема польського географа М. Кістовського, який розділяє ландшафти на: *природні, напівприродні, гармонійні культурні, дисгармонійні культурні, деградовані* [22].

Більшість класифікацій не відокремлюють антропогенний та культурний ландшафти, культурний вважають різновидом антропогенного. За словами еколога Ф. Реймерса культурний ландшафт цілеспрямовано створений а. л., що має доцільну для людського суспільства структуру і функціональні властивості. Такі ландшафти не є суто штучними, які не існують у природі, будинки — подібні до скель, енергетика — перетворений потік сонячного тепла, другою природою є свійські тварини й культурні рослини [23, с. 294]. Повніше й точніше визначення культурного ландшафту містить стаття в українській Вікіпедії: к. л. — *географічний ландшафт, змінений цілеспрямованою раціональною діяльністю людини. Виникає на місці первісного природного або зміненого географічного ландшафту, в якому під впливом господарської діяльності сталися докорінні зміни морфологічної структури, зовнішнього вигляду, характеру зв'язків між компонентами, геохімічних та геофізичних процесів, стоку, ґрунтового зволоження, з'явилися нові високопродуктивні фітоценози тощо. Все разом зумовило формування нової системи взаємозв'язків, відмінної від попередньої (вихідної)* [24]. Характерними ознаками культурного ландшафту є те, що він *підтримується людиною*

з метою створення комфортних умов життя, а напрям господарської діяльності узгоджується з природними властивостями [25, с. 129].

У кінці ХХ ст. на пострадянському просторі з'явилися нові трактування культурного ландшафту: а) етногеографічне (к. л. — місцевість, яка упродовж тривалого часу була заселена певною групою людей з характерними рисами культури, побуту і господарювання, які відобразилися на зовнішньому вигляді, морфології та функціонуванні ландшафту); б) інформаційно-аксіологічне (к. л. — певна територія, на формування й розвиток якої суттєво вплинули духовні та інтелектуальні чинники, які забезпечили передачу інформації від одного покоління до іншого і її збереження в ландшафті, не зважаючи на вплив на нього ландшафтних процесів); в) ідеалістично-футуристичне (к. л. — ідеальне утворення, природно-господарський комплекс ноосферного типу, створення якого можливе лише у майбутньому але до цього треба прагнути) [26, с. 119—120]. Зокрема під етнічним (етнокультурним) ландшафтом російський географ В. Калущков розуміє — *природно-культурне середовище, де відбувався розвиток певного етносу або певної місцевої спільноти* [27, с. 4], М. Гродзинський — *образ простору, який етнос освоїв духовно та матеріально, надавши його місцям і конфігураціям стійких символічних значень* [28, с. 95], В. Воловик — *антропогенний ландшафт, структура якого сформувалась під впливом моно- (поліетнічної) формації у стратах етнохронотопу і представлена сучасними історико-культурними артефактами і реліктами* [29, с. 26]. Етногеографічний та інформаційно-аксіологічний підходи застосовують й автори колективної монографії: *Антропология простору* [30].

Також є різні позиції щодо розуміння ландшафту, зокрема культурного, у західній науці. Американські антропологи Т. Грейдер та Л. Гаркович представляють ландшафт як символічне середовище, створене людиною [31]. Культурні групи соціально конструюють ландшафт як власне відображення. У цьому процесі переплітаються соціальне, культурне та природне середовища, стаючи частиною сфери символічного, з певним змістом, наданим окремими соціальними групами [32, с. 92—93]. Д. Гардісті пише про етнографічний краєвид як про трансформацію природи у культуру, і відображає продовження процесу створення світу [33]. М. Еванс, А. Робертс та П. Нель-

сон розглядають культурний ландшафт не як набір матеріальних об'єктів, що перебувають у визначеному географічному просторі, а як соціальні та культурні конструкції, якими користуються люди [34].

В європейській традиції, особливо у німецькій школі, культурний ландшафт поступово відходив від географічного, набуваючи самостійного статусу, втім не полишив прив'язки до конкретної, чітко окресленої, візуально видимої території, еволюціонувавши від змін, які людина внесла у природний ландшафт [35; 36], до історично створеного фрагменту *географічної поверхні, який утворився в результаті переплетення природних і культурних начал, створюючи специфічну структуру, яка проявляється в регіональній самобутності, котра розглядається як своєрідна фізіономія* [37, с. 164] або природно-антропогенну систему, основними підсистемами якої є людина й природа (жива і нежива) [38, с. 68].

У позарадянській науці² прийнято виділяти п'ять більш-менш виражених підходів до розуміння ландшафту: класичний, реальний (матеріальний), семіотичний, естетичний, ландшафтно-екологічний [39, с. 41]. Класичний (традиційний) підхід визначає ландшафт як «складне ціле», що включає елементи як природної, так й соціальної сфери. Він характеризується відносно високим ступенем свободи, інтуїтивністю та відсутністю критичного поділу. Представниками цього підходу є А. фон Гумбольдт, П. Відаль де ла Бланш і А. Геттнер, а також представники сучасної французької, іспанської та латиноамериканської географії. Цей напрямок часто зустрічається у шкільній географії та популярних виданнях. Типологічними одиницями при такому підході стають: гірські, низинні, лісові, саванні, пустельні, промислові, міські, сільські (сільськогосподарські), природні та ін. ландшафти.

Реальний (матеріальний) підхід трактує ландшафт, як своєрідний матеріальний (структурний) образ регіону. Типології ландшафтів у цьому напрямку відображають еволюції ландшафтів та їх функцій. Цей підхід є давнім й водночас досі перспективним. Бере свій початок від А. Гумбольдта, К. Ріттера, Ф. Ратцеля, Г. Радмана, К. Зауера до школи Берклі. Традиційно матеріальний підхід популярний у Че-

² До радянської науки автор відносить радянську й пострадянську науку, частково — вчених соціалістичних країн, які знаходилися під впливом як західної, так й радянської шкіл.

хії та Словаччині. У Польщі був представлений довірними географами (Е. Ромер, Ф. Буяк, М. Добровольська та ін.), а також застосовується сучасними дослідниками (Я. Пліт, Ф. Пліт, У. Мига-Піонтек, С. Бернат, К.Х. Войцеховський та ін.).

Семіотичний (символічний) підхід окрім матеріальної складової розглядає також семіотичну сферу. Культурний ландшафт аналізується як своєрідна форма зберігання пам'яті про «місце» — осередок соціальних смислів, виразник соціального контролю та репресивних заходів [40, с. 5—6]. Ландшафт, згідно з цим підходом, — це текст, ікона, спектакль або метафора [41, с. 130]; прихований нематеріальний зміст може бути виявлений через видимі матеріальні елементи. Окремі групи, так само, як і окремі люди, можуть по-різному інтерпретувати ці матеріальні символи, і саме тому так багато уваги приділяється сприйняттю ландшафту. При глибшому аналізі більшість ландшафтів, навіть тих, що здаються повністю вільними від індивідуальних інтерпретацій, виявляються продуктами культури, уяви та суджень (думок, поглядів, оцінок) тих, хто їх інтерпретує. За такого підходу ландшафт стає матеріальним і ментальним хранителем пам'яті та її іконою. Перші ескізи цього підходу промальовуються у працях А. Геттнера та Е. Банзе. Напрямок розвивався переважно на Британських островах та у США, у так званій американській географії культури та новій географії культури. У Польщі цей напрям був представлений К. Рембовською, Д. Єнджейчиком, М. Чепчинським, М. Мадуровичем, Е. Орловською.

Естетичний підхід передбачає дослідження краси та мальовничості ландшафту, а також його впорядкованості та візуальної привабливості. Такий підхід поширений у ландшафтних архітекторів, також визнаний географами, наприклад, для естетичної оцінки ландшафту (головним чином у географії туризму). Географічні дослідження в цьому напрямку стосуються пошуку просторової впорядкованості та виокремлення гармонійних і дисгармонійних ландшафтів [41, с. 39—56].

Ландшафтно-екологічний розглядає ландшафт як частину земної поверхні з однорідною структурою і функціональним малюнком. І зовнішній вигляд й компоненти (геофактори: рельєф, ґрунт, клімат, водний баланс, флора, фауна, люди та результати їх діяльності) створюють інтеграційну систему (геосистему, геокомплекс) [42; 43]. Цей фокус дослідження притаманний представникам німецької (К. Троль,

І. Шмітгюзен, Е. Нееф), польської (Кондрацький, Т. Бартковський, А. Ріхлінг, М. Пшевозняк, М. Пьотржак, Я. Солон, К. Осташевська, М. Дегурський, К. Бадора., М. Кістовський, Я. Балон), а також української (М. Голубець) шкіл.

За визначенням культурна екологія фокусується на ландшафтно-екологічному підході, не зважаючи на інші тлумачення. В Інституті екології Карпат, зокрема академіком М. Голубцем, було виділено екосистеми ландшафтного рівню. На основі геоботанічного поділу території вчені виділили: 1) верхньодністровську з переважанням буково-ялицевих лісів; 2) передкарпатську з переважанням ялицево-букових лісів; 3) привододільну з переважанням ялицево-смереково-букових лісів; 4) верхньоужоцько-верхньолаторицьку з переважанням букових лісів з домішкою ялиці і граба; 5) південних схилів Полонинського хребта з пануванням чистих букових лісів; 6) горганську з пануванням ялицевої-буково-смерекових лісів, а в високогір'ї — гірсько-соснового криволісся і кам'янистих розсипищ; 7) чорногірсько-мармароську з переважанням ялицево-буково-смерекових і чистих смерекових лісів, а в високогір'ї — субальпійської та альпійської рослинності; 8) вирголатгутинську з переважанням буково-дубових лісів; 9) хустсько-солотвинську з переважанням дубово-букових і буково-дубових лісів; 10) закарпатську рівнинну лучно-широколистянолісову. На основі орографічного поділу територій дослідником виділено: 1) передкарпатську лісоаграрну; 2) верхньо-дністровсько-бескидська лучнолісову; 3) сколівсько-бескидська лучнолісову; 4) зовнішньогорганську лучнолісову; 5) привододільногорганську темнохвойнолісову; 6) покутсько-буковинсько-аграрно-широколистянолісову; 7) стрийсько-сянсько-верховинську лучнолісову; 8) воловецько-міжгірсько-верховинську лучнолісову; 9) верховинсько-путильсько-низькогірну лучнолісову; 10) широколистяні лісову полонинського хребта з післялісовими і субальпійськими луками; 11) свидовецьку лісову з субальпійськими луками; 12) чорногорську темнохвойну лісову з добре вираженими поясами субальпійської та альпійської рослинності; 13) мармароську темнохвойну лісову з субальпійським та альпійським високогір'ям; 14) чивчинську темнохвойну лісову з субальпійським високогір'ям; 15) гринявсько-лосовську темнохвойну лісову; 16) березнянсько-ліпшанську міжгірсько-долину

лісо-лучну; 17) вирголат-гутинську широколистяно-лісову; 18) солотвинсько-улоговинну лісо-садово-аграрну; 19) притисько-низовинну виноградно-аграрну ландшафтні екосистеми. Друга схема краще передає не лише орографічну будову, але також антропогенний складник, фактично є поєднанням геоморфологічної, геоботанічної та антропогеографічної схем, втім, такий поділ потребує корекції, зокрема історичної, адже схеми М. Голубця відповідають реаліям кінця ХХ ст., тоді як автор статті аналізує дорадянський період, беручи до уваги етнографічний матеріал та статистичні дані першої половини ХХ ст. [5, с. 56—57].

Будь-який гірський регіон, за визначенням, має більше екологічних та еколого-господарських ніш³, як рівнинні, які знаходяться на тій самій географічній широті. Причому, чим вище й стрімкіше гори, тим більше цих ніш. Це спричинено як відмінними природними (мікрокліматичними, ґрунтовими, біоцено-тичними), так і комунікаційними умовами у різних частинах регіону.

Батько антропогеографії Ф. Ратцель розділив всю поверхню землі на *ойкумену* та *анойкумену*; під *ойкуменою* вчений розумів територію, на якій людина проживає та яку активно використовує, під *анойкуменою* — територію без людини (у широкому розумінні). Вже послідовники Ф. Ратцеля, вивчаючи ці дві категорії, змушені були додати ще один складник — *субойкумену*, а італійський антропогеограф О. Марінелі у Південних Альпах виділяв окрім *субойкумени* (*zona suboicomonica*) ще зону не постійно заселену (*zona abitata temporane mente*). Пояс *субойкумени* (1000—1200 м н. р. м.) виокремив на підставі поширення філіальних дворів (італ. *stavoli*), побудованих з каменю та дерева, де ціла родина проживала тривалий час двічі на рік або навіть цілий рік. А у *zona abitata temporane mente* (1200—2100 м н. р. м.) знаходилися лише громадські ферми (муровані примітивні колиби та загони), де люди й худоба перебували під час пастівницького сезону [44, с. 697].

Учень Л. Савіцького⁴ В. Кубійович, ґрунтуючись на класичних працях з антропогеографії Альп, зокрема на роботах А. Шумана [45], О. Лемана [46; 47],

³ Тобто екосистем та антропоекосистем.

⁴ Засновник антропогеографічних досліджень у північних Карпатах, а також організатор Слов'янської комісії для вивчення пастівництва у Карпатах й на Балканах (1924).

Н. Кребса [48], досліджуючи висоти ойкумени у Карпатах, розділяв її на 1) *ойкумену осадницьку* (поселення) та 2) *ойкумену ландшафтну* (територію, яку людина загосподарила та інтенсивно її використовує). Через те, що в Альпах випаси та сінокоси часто мають природне походження, до ойкумени дослідники відносили лише поселення та орні ділянки. У Карпатах інші реалі, там поля нерідко розташовані значно вище за садиби. Виключенням є розпорошені скотарські осади, верхньою границею ойкумени яких, на думку вченого (В. Кубійовича), слід вважати границю садиб та присадибних ділянок, які розміщені на найвищих гіпсометричних площадках [49; 50]. З'ясовуючи, які саме угіддя можна зараховувати до ландшафтної ойкумени, дослідник дійшов висновку, що ними можна вважати орні ділянки. Окрему увагу вчений приділив лісу, який міг представляти як анойкумену, так і входити до складу ойкумени та субойкумени. Зокрема, якщо острови чи невеликі смуги (шириною до 1 км та площею до 5 км²) лісу лежать між господарськими угіддями та поселенням, активно використовуються людиною, то їх слід, на думку вченого, вважати частиною ландшафтної ойкумени. Водночас при розгляді структури ойкумени Кубійович, ґрунтуючись на працях альпознавців, оминав такі важливі угіддя як луки й пасовиська, які лежали неподалік обійсть, часто нижче орних ділянок, або поміж ними. У дослідженні скотарства у Магурських Бескидах він визначив *субойкумену лук* (поля) як самостійний ярус, відокремлений від ойкумени лісом або принаймні який лежить вище за ойкумену й людина там перебуває тимчасово, з чим автор цілковито погоджується. Говорячи про салашну субойкумену, дослідник справедливо зауважив, що до неї слід відносити також великі смуги лісових масивів, де відбувається випас худоби, заготовляють дрова та беруть будівельний матеріал; причому у всіх видах салашництва до пауперизації ліс представляв значну, а у лісовому салашництві, — головну частину субойкумени (тобто лісо-пасовищну систему). У Бескидах Магурських до анойкумени В. Кубійович відносив лише смугу ко-содеревини та кам'яних розсіпів вище 1500 м н. р. м., зокрема такі ділянки є на гребені Пілська та у Бабій Гурі [51, с. 12—13]. Так само не слід, на думку вченого, відносити до анойкумени лісові масиви, які людина використовує у лісовому господарстві, адже там відбувається активна заміна деревних порід (штучні сукцесії), присутні тимчасові, а подекуди (напр. при-

сілки с. Осмолода) лісорубські оселі чи окремі тимчасові житла. Отже лісовою анойкуменою, за В. Кубійовичем, слід вважати праліси, або вікові ліси, які розташовані на важкодоступних ділянках гір [50].

Інша учениця Л. Савіцького З. Голуб-Пацевічова у своїх працях виокремлювала субойкумену *осадничу та господарську*, об'єднуючи їх в поняття *господарсько-осадничої субойкумени*. У фундаментальній праці *Пастушество та пастуші мандрівки у Татрах* дослідниця зробила спробу розроблення детальної висотно-ландшафтної диференціації регіону, поділяючи Татри на: 1) ярус незаселений, 2) ярус заселений тимчасово, 3) ярус постійно заселений. Причому до незаселеного ярусу вона віднесла окрім анойкумени ще господарську субойкумену, зокрема пасовиська, де випасалася худоба, але не відбувалася ночівля. Ярус постійно заселений — ойкумена, до неї належали, окрім поселення, також орні поля. Тобто З. Голуб-Пацевічова ускладнила схему субойкумени, розділивши її на: *тимчасово заселений ярус та не заселений*, щодо понять анойкумена та ойкумена цілковито дотримуючись поглядів В. Кубійовича. Дослідниця також виділила різні *типи* господарсько-осадничої субойкумени, при цьому зазначаючи також особливості ойкумени та анойкумени. Зокрема на території Татрів З. Голуб-Пацевічова виділяла: Словацький, Підгалянський та перехідний типи; розділила їх на *підтипи* (Західно-Оравські Татри, Ліптовські Татри Західні, Високі Татри південні (частина Списька), Бельські Татри, Яворинські Татри, Східно-оравські [52]). Вищевказане, звісно, не можна вважати типологією, однак це важливо з точки зору об'єднання й кореляції різних видів субойкумен, спробою виділення окремих, унікальних культурно-природних територій, які в певній мірі можна вважати культурно-природними ландшафтами.

Схеми В. Кубійовича та З. Голуб-Пацевічової подібні розділенням субойкумени на два головні складники, одним з яких є *субойкумена осадничої*, однак Кубійович називає другу складову *ландшафтною*, а Голуб-Пацевічова — *господарською*. Під ландшафтною субойкуменою В. Кубійович розумів насамперед певні с/г угіддя чи особливості господарської трансформації природного біоценозу; господарська субойкумена за З. Голуб-Пацевічової — територія, де випасається певний вид свійських тварин, тобто вчені фокусувалися на різних аспектах субойкумени, крім того незрозумілим є небажання В. Кубійовича

відносити до ландшафту забудову, натомість віддавати до нього угіддя антропогенного походження чи значно трансформовані людиною (пасовиська, сінокоси, лучно-лісове помежів'я).

Заборона антропогеографії у СРСР та відрив радянської науки від світової спричинили з однієї сторони зникненню у природознавчих та суспільних наукових текстах понять: *ойкумена*, *анойкумена* та *субойкумена*, з іншої — звільнення цієї ніші для гуманітарних наук. Зокрема у 1976 році радянський філософ Г. Померанц у 1976 р. запропонував *Концепцію ойкумени*, в якій основну увагу приділив поняттю *субойкумена*, розуміючи під нею стійку коаліцію культур, пов'язаних єдиною вселенської релігійно-філософською традицією. Прикладами субойкумени є: західний християнський світ, світ ісламу, індійсько-буддійський світ Південної Азії і конфуціансько-буддійський світ Далекого Сходу [53, с. 153—167]. У такому розумінні застосовує у своїх працях термін *субекумена* також український етнопсихолог М.-Л. Чапа, який, зокрема, зазначає, що у межовій культурі, куди належить й українська етнічна культура, існують дві протилежні тенденції: «трансформація «межової» етнокультурної спільноти у самостійну культурну систему, або інтеграція в одну з існуючих субекумен» [54, с. 28]. Російська культурологія Є. Суворкіна пропонує виокремлювати субойкумену російського дитинства як автономну реальність дитинства [55]. Водночас спадкоємець радянської соціально-економічної географії — суспільна географія — застосовує поняття *ойкумена*, розуміючи під ним *частину поверхні Землі, яка заселена та освоєна людьми* [56].

Поза межами колишнього Радянського союзу, де на зміну антропогеографії прийшла географія людини (*Human Geography*)⁵, збереглися майже без змін всі три поняття, розроблені антропогеографами. Зокрема у польській шкільній програмі за сьомий клас подаються наступні визначення: «*ойкумена (ekumena) — території, постійно заселені людьми, на яких застосовується господарська діяльність...* Території, населені періодично, називаються субойкумена (*subekumena*). У цих регіонах видобуваються на місцевому рівні мінеральні ресурси, а також відбувається використання території сезонними кочовими скотарями та мисливцями. Території, які не за-

⁵ Відрізняється від антропогеографії лише більшим акцентом на суспільство.

селені людьми і не використовуються у господарстві, називаються *анойкумена* (*anekumena*)» [57; 58]. У підручнику для підготовки чеських студентів (бакалаврів та магістрів, майбутніх вчителів географії середніх шкіл) зазначено, що ойкумена (*ekumena*) — це територія, яка заселена і використовується у господарстві... Територія, на якій людина будує постійні помешкання й живе протягом кількох поколінь. Субойкумена (*subekumena*): 1) територія, яка заселена або використовується лише тимчасово, напр. лише в певну пору року для випасу худоби, або 2) території, де іноді переважають будови тимчасові й короткострокові, наприклад, побудовані населенням, яке знаходиться на нижчому рівні економічного розвитку... Земля заселена або використана тимчасово чи випадково... Анойкумена (*anekumena*) — території, які ще не заселені людиною (високогір'я, приполярні широти, пустелі). У зазначеному підручнику подаються точні табличні дані у відсотках поверхні Землі: ойкумени (43%), субойкумени (37%) та анойкумени (20%) [59, с. 22—23].

Авторські внески. Таким чином терміни, які були розроблені антропогеографами (ойкумена, субойкумена та анойкумена) збереглися у географії людини, а отже є актуальними для соціально-культурної екології. Будь-які спроби надати термінам інше значення неодмінно призводитиме до волонтаризму та ускладнить інтеграційні процеси у науці. Слід зауважити, що схеми не є досконалими, не можуть братися в чисто му вигляді, мають суттєві недоліки. Зокрема, на думку автора, неправильно вважати маркером ойкумени орні поля, адже до польового землеробства відносять й лісопольове й пасовищно-орне, де періодично відбуваються зміни характеру використання угіддя й активні сукцесійні процеси, а самі поля можуть бути розташовані від поселення на значній відстані (у Карпатах подекуди до 10 км), причому, враховуючи гірський рельєф, доступ до таких полів є вельми утруднений. Крім того, такі поля часто відокремлені від поселення смугою лісу, а отже ойкумена у такому вигляді візуально не представляє собою цілісність, водночас, поряд із поселенням, часто знаходяться також луки й пасовиська, які, на думку більшості антропогеографів, є ознакою субойкумени. Використання слова ярус (пол. *strefa*) не може застосовуватися відносно одновисотних територій, водночас випаси часто знаходилися на одній гіпсометрії із забудовою, так само на тих самих висо-

тах могли бути розташовані різні філіальні господарства й ферми. Крім того, у схемах підгалянської скотарської субойкумени у розділі *незаселений ярус* подані такі категорії як «пасовиська корів на сінокісних луках, які кошаруються», що суперечить процесу кошарування, який передбачає нічліг худоби та пастухів у бодай примітивних заслонах чи переносних колибах чи просто неба під деревами. Крім того, у схемах й В. Кубійовича й З. Голуб-Пацевічової цілковито не розділяються субойкумена на основі специфіки господарського використання⁶; під сінокісною господаркою розуміються й віддалені сінокоси із сінниками й сезонні стайні й цілі філіальні двори; під салашами розуміються будівлі, де перебувають пастухи всіх видів худоби; таким чином нівелюється поняття *салашництво*. А, як відомо, специфіка господарської діяльності відбивається на особливостях використання ресурсів території й відповідно на створенні специфічного ландшафту, таким чином правильна класифікація традиційного господарства для автора має надважливе значення. Термін *господарська субойкумена* вважаю більш вдалим, аніж *ландшафтна субойкумена*, однак наповнення цього терміну, на мою думку, змістовніше у В. Кубійовича. Тобто під господарською субойкуменою слід розуміти насамперед угіддя та особливості трансформації природного (материнського) ландшафту. Виокремлення четвертої зони МаріNELI (*zona abitata temporane mente*) не доцільне, втім, створює прецедент до розділення субойкумени, залежно від особливостей господарки, яка там застосовується.

Враховуючи певну залежність господарсько-культурних ніш від висотної поясності, схема може представляти собою умовну піраміду (конус), в якій субойкумена поселення займає нижню позицію, анойкумена — верхівку⁷ (іл. 1).

Отже попередній аналіз цих трьох понять (ойкумена, субойкумена та анойкумена) окреслюють їх остаточне визначення, що дає змогу використати їх для проведення глибокого еколого-культурного аналізу традиційної господарки населення Карпат.

⁶ Зокрема, бракує: а) субойкумена салашницька; б) с. відгінного випасу ялової та тяглової худоби; в) с. відгінного випасу великої рогатої худоби без виробництва сичужних сирів; г) с. полянська (сінокісно-пасовищна, сінокісно-пасовищно-орна).

⁷ Звісно, говорячи про Карпати, де переважають середньогірні та низькогірні території, ця вертикальна градація є умовною.

Ойкумена — еколого-господарська ніша, де людина постійно проживає, яку активно використовує й візуально осягає більшу частину року. Розділяється на постійно заселену та господарську (незаселену). До господарської ойкумени відносяться: всі види с/г угідь (поля, луки, пасовиська, ставки, виноградники, сади), острови чи невеликі смуги лісу, які лежать між господарськими угіддями та поселенням, комунікації та громадські споруди, розміщені за межами поселення. Ойкумена є класичним прикладом культурного ландшафту (ярус) або антропоєкосистеми, де антропоценоз відіграє визначальну роль у її створенні та гомеостазі. Складається з: 1) антропоценозу, 2) створених чи сильно трансформованих біоценозів, 3) сучасних і реліктових історико-культурних артефактів, 4) свійських тварин, 5) трансформованого (інколи створеного) екотопу.

Анойкумена — територія, яку людина не використовує, або використовує лише спорадично незначною мірою (сезонний перегін худоби, піші та в'ючні переходи пастухів, лісорубів, ремісників, рудокопів, збирачів, мисливців, торговців, мандрівників), без облаштування там сезонного житла й загонів для худоби. Прикладами анойкумени у Карпатах можуть бути: нівально-гляціальний пояс, праліси та вікові ліси, кам'яні розсипи на вершинах та схилах хребтів (цекота, грегот), скелі, густі зарості косодещини й кущів (*жереп, лелич*) на важкодоступних гірських схилах. Анойкумена є класичним прикладом природного ландшафту (ярус) або екосистеми без приставки *антропо*. Складається з двох компонентів: екотопу та біоценозу.

Субойкумена — територія, яка розташована поза межами сільської садиби, на якій: 1) людина (часто зі свійськими тваринами) проживає тимчасово (сезонно) під час виконання певних трудових процесів, або 2) сезонно перебувають свійські тварини (їх відвідують пастухи чи доярки, ночуючи в ойкумені). Субойкумену можна розділити на сезонно заселену людьми та (чи) свійськими тваринами, та господарську (незаселену). Субойкумена — антропоєкосистема; залежно від антропогенного навантаження, субойкумену слід розглядати як природно-культурний чи культурно-природний ландшафт (ярус), зрідка субойкумена повністю створена та регулюється людиною, а отже представляє собою культурний ландшафт (ярус). Структурно субойкумена відрізняється залеж-

Іл. 1. Схема: Еколого-антропогенні ніші (максимальна версія) у Карпатах

но від господарки, яка там проводиться, а також від ступеню антропогенного навантаження. Це проявляється від тимчасових споруд й трансформованому людиною біоценозі (напр. віддалені луки з оборогами чи стогами) до постійного антропоценозу, тривалих культурних артефактів, свійських тварин, які перебувають протягом року, та помірно трансформованих біоценозів, що активно використовує людина.

Отож, традиційна віддалена господарка займає ярус субойкумени, фактично створює його. Це дає змогу авторові виділити однойменні типи субойкумени, зокрема:

Лісова (лісозаготівля, сплав, гонтарство, вуглярство, лісопереробка).

Рільна (копані та орні ділянки у верхніх ярусах).
Тваринницька та комплексна господарка на його основі.

а. Салашницька

Полонинсько-салашницька

Карпатського типу

Альпійського типу

Лучно-лісова

Лучна

Полянська

Лісова

Переліжна

На індивідуальних перелогах

На колективних перелогах

Комбіноване із трансгумацією

Пасовищна

- Ялової ВРХ
 - Індивідуального випасу
 - Колективного випасу
- Молочної ВРХ
 - Індивідуального випасу
 - Малочередного випасу
 - Колективного випасу
- с. Полян
 - Сінокісно-пасовищних
 - (літнарки, осенівки та цілорічні)
 - Сінокісно-пасовищно-орних
 - (цілорічні, літнарки та осенівки)
- с. Лук
 - Зі заготівельною функцією
 - Зі заготівельно-консумувальною функцією

Таким чином, на підставі теоретичних напрацювань екологів, антропогеографів та антропологів, в тому числі й автора статті, а також даних статистик та їхнього аналізу [60; 61, табл. VІХХVІІІ; 62, с. 219], можна представити узагальнену (матричну) схему антропоєкосистем Українських Карпат (першої половини ХХ ст.) (табл. 1).

Висновки. Теоретичні й практичні напрацювання не повинні застосовуватися лише в одній науковій галузі, а мають бути затребувані багатьма галузями науки. Незважаючи на позитивні інтеграційні процеси, які відбуваються в науці, досі спостерігаються різноманітні базових екологічних понять та застосування специфічних методик дослідження.

Культурна екологія є пограничною наукою між соціально-культурною антропологією та екологією, а отже рівною мірою має послуговуватися понятійним апаратом й методологією обох дисциплін. Головним фокусом екологічних (відповідно й культурно-екологічних) досліджень є екосистемний. Таким чином, основним предметом дослідження соціальної, а отже й культурної екології є *антропоєкосистема*, яку автор розуміє як *систему, що складається з трьох компонентів: екотопу, біоценозу, антропоценозу, які закономірно взаємодіють один з одним і утворюють систему біотичних, абіотичних, соціально-культурних процесів та явищ*. Саме дослідження антропоєкосистеми дає змогу розв'язати велику кількість наукових проблем, зокрема пов'язаних із культурогенезом, а також культурним ландшафтом, який,

фактично, є результатом й водночас матрицею формування традиційної культури.

Незважаючи на різні підходи, які побутують в галузях природничої та соціо-гуманітарної сфери, щодо розуміння поняття *ландшафт* й *культурний ландшафт*, культурна екологія як частина екології мусять дотримуватися ландшафтно-екологічного підходу, а отже розуміти під ландшафтом «частину земної поверхні з однорідною структурою і функціональним малюнком, в якій зовнішній вигляд й компоненти (геофактори: рельєф, ґрунти, клімат, гідросфера, флора, фауна, люди та результати їхньої діяльності) створюють інтеграційну систему (геосистему, геокомплекс)».

Основним рівнем екосистем за ступенем їх організації, яким має цікавитися культурна екологія, є ландшафтний.

Ландшафтна екосистема складається з трьох макроекологічних ніш: ойкумени, субойкумени та анойкумени. Субойкумена є найбільше насичена культурною специфікою Карпатського регіону, тому визначає характерні особливості ландшафтної екосистеми.

Під субойкуменою автор розуміє «територію, яка розташована поза межами сільської садиби, на якій: 1) людина (часто зі свійськими тваринами) проживає тимчасово (сезонно) під час виконання певних трудових процесів, або 2) сезонно перебувають свійські тварини (їх відвідують пастухи чи доярки, ночуючи в ойкумені)».

Субойкумена розділяється на дві функціональні, а отже й морфологічні частини: 1) поселенська (сезонно заселена людьми та (чи) свійськими тваринами) та 2) господарська (незаселена, на якій лежить основне господарське навантаження).

Субойкумена у горах, на відміну від рівнинної місцевості, де також може бути поширена ця ніша⁸, — це еколого-культурний макроярус, який представляє не лише територію з певними угіддями, де людина та свійські тварини заселяють й використовують під час випасу та с/г робіт сезонно; а також будівлі й споруди, комунікації, фруктові дерева тощо.

Субойкумена передає також сутність так званої віддаленої господарки, представляє собою її ландшафтне відображення, а тому доцільно замінити термін «віддалена господарка» на «господарка субойкумени».

⁸ Напр. заболочені та подекуди горбисті регіони Європи, зокрема Полісся, Поозер'я,

Табл. 1

Особливості антропоекосистем Українських Карпат (перша половина ХХ ст.).

Ландшафтна екосистема	Тип ландшафту	Тип рельєфу	Геоботаніка	Наявні субойкумени та їх культурні особливості			
				салашна	пасовищна	сінокісна	поляньська
Турківсько-верховинська поле-лісо-лучна	культурно-природний землеробсько-скотарський	Низьких верховин та горбогір'я	буково-ялицево-смерекових й буково-смерекових лісів	переліжна, часта редуція бачівки або зрубний однокамерний комарник	-	спорадично на переферії екосистеми, невеликі стоги	-
Славсько-верховинська лісо-лучно-польова	культурно-природний скотарсько-землеробський	Високих верховин	буково-ялицево-смерекових та смереково-букових лісів й вторинних полонин	комбінована лісо-полонинсько-переліжна, каркасна однодашкова бачівка, переносні кошари	індивід. пасовиська (однокамерна зрубна шопа), полонинський пипас тягла (примітивна колиба-заслон)	невеликі стоги, зрідка обороги	всесезонні філіальні господарства сінокісно-пасовищно-орного типу на лісових полянах, переважно зімкнута забудова
Верхньодністерсько-бескидська польово-лісо-лучна (пасовищно-сінокісна)	культурно-природний, землеробсько-скотарський	Низьких бескидів	буково-ялицевих букових лісів	переліжна, часта редуція бачівки	-	-	рудементи всесезонних філіальних господарств сінокісно-пасовищно-орного типу, хатка+боїще+стайня
Сколівсько-бескидська лісово-лучно-польова	природно-культурний лісо-скотарсько-землеробський	Високих бескидів	буково-ялицевих й буково-ялицево-смерекових лісів та вторинних полонин	переліжна та комбінована переліжно-лісова, однодашкова бачівка (інколи зрубний однокамерний комарник на курсах), переносні кошари	полонинський пипас тягла, примітивна колиба-дашок	оборіг, рідко стіг	поодинокі двори всесезонного використання на островах серед лісу, зімкнута забудова

Продовження табл. 1

Ландшафтна екосистема	Тип ландшафту	Тип рельєфу	Геоботаніка	Наявні субойкумени та їх культурні особливості			
				салашна	пасовищна	сінокісна	поляньська
Зовнішньогорганська лісово-лучна (сінокісно=пасовищна)	Природно-культурний лісо-скотарсько-землеробський	Високих бескидів, з кам'яними розсіпями на гребенях	буково-ялицево-смерекових й смерекових лісів, косодеревини	комбінована поляньсько-лісово-полонинська, примітивна однодашкова бачівка з приколибком та з нижніми вінцями у трьох стінах	полонинський пипас тягла, примітивна колибадашок	оборіг, рідко стіг	осенівки та всесезонні філіальні господарства сінокісно-пасовищно-орного типу на лісових полянах. Різні стадії від поодинокі зрубної шопи й оборога до зімкнутої багатокамерної забудови
Воловецько-верховинська поле-лучно-лісова	Культурно-природний землеробсько-скотарський	Низьких верховин	буково-смереково-ялицевих лісів	переліжна, каркасна однодашкова бачівка	-	обороги, стоги	редукція, поодинокі двори всесезонного використання хатка+боїще+стайня
Міжгірська-верховинська лучно-поле-лісова	Культурно-природні скотарсько-землеробсько-лісовий	Високих верховин	буково-ялицево-смерекових та смереково-букових лісів	комбінована полонинсько-лісо-орне, каркасна однодашкова бачівка з великим приколибком, переносні кошари	полонинський пипас тягла, примітивна колибадашок	обороги з колибами	всесезонні філіальні господарства сінокісно-пасовищно-орного типу, зімкнута забудова
Привододільно-горганська темнохвойних й мішаних лісів, лісово-лучна (сінокісно-пасовищна)	Природно-культурний лісо-скотарський	Високих бескидів з кам'яними розсіпями на гребенях	смерекових, буково-ялицево-смерекових та смереково-букових лісів з косодервиною	лісова та комбінована лісо-полонинська, каркасна однодашкова бачівка з великим приколибком, різні кошари або лише окіл із стрнкою	приполонинський пипас тягла, примітивна колибадашок, подекти шопи на індивідуальних пасовиськах поблизу ойкумени	зрідка обороги чи стоги	всесезонні філіальні господарства сінокісно-пасовищно-орного типу, подекуди тенденція до ойкуменізації, зімкнута забудова, притули для овець

Продовження табл. 1

Ландшафтна екосистема	Тип ландшафту	Тип рельєфу	Геоботаніка	Найвні субойкумени та їх культурні особливості			
				салашна	пасовищна	сінокісна	полянська
Західно-бецадська широколистяно лісова-лучно-польова	Природно-культурний ліско-скотарсько=землеробський	Високих бескидів	буково-ялицевих, буково-ялицево-смерекових та букових лісів й вторинних полонин	переліжна, комбінована орнолісово-полонинська, інколи зрубний комарник на корсах та сторожові колибки на корсах, переносні кошари	полонинський пипас тягла, примітивна колибадашок	Групи стогів на полонинах	-
Бойківська ліско-лучно-польова північних схилів Українських Карпат	Природно-культурний ліско-скотарсько=землеробський	Низьких й високих верховин, подекуди бескидів	буково-смерекових та буково-ялицево-смерекових лісів	переїжна та комбінована із лісовим, полонинським, подекуди полянським компонентами, каркасна однодашкова бачівка з приколибком, зрідко комарник на корсах, у низькогір'ї редукція бачівки	полонинський пипас тягла, примітивна колибадашок	обороги, стоги	редукція полянської господарки у низьк огір'ї, та двори всесезонного використання, які подекуди мають тенденцію до ойкуменізації, хатинка+боїще+стайня
широколистяно ліскова полонинського хребта з субальпійськими та післялісовими луками (пасовищно-сінокісні)	Природно-культурний ліско-скотарсько-землеробський	Високих бескидів	букових, подекуди дубових та буково-ялицево-смерекових лісів, полонин та яворин	комбінована полонинсько-ліско-переліжна, каркасна однодашкова бачівка з великим приколибком, переносні кошари	полонинський пипас тягла, примітивна колибадашок	стоги, обороги	всесезонні філіальні господарства сінокісно-пасовищного типу, двокамерні двори хижка+стайня, подекуди криті папороттю

Продовження табл. 1

Ландшафтна екосистема	Тип ландшафту	Тип рельєфу	Геоботаніка	Наявні субойкумени та їх культурні особливості			
				салашна	пасовищна	сінокісна	поляньська
березнянсько-липчанська міжгірсько-долинна широко-листяно-польово-лучна (лучно-пасовищна)	Культурно-природний землеробсько-скотарсько-лісовий	Міжгірних горбогірних улоговин	букових й дубових лісів	переліжна, переносні кошари, редукція салашництва	подекуди лісовий пипас тягла, примітивна колибадашок	обороги	рідко
солотвинсько-улоговинна широколистяно-лучно (сінокісно-пасовищна)-поле-садова	Культурно-природний скотарсько-землеробсько-лісовий	Міжгірних горбогірних улоговин та низьких й подекуди високих бескидів	букових й дубових лісів	переліжна, орне-лісова, орно-лісово-полонинська, каркасна однодашкова бачівка з великим приколибком, переносні кошари, редукція салашництва	-	обороги	осенівки, примітивні двокамерні зрубні шопи
широколистяно лісова Вирголат-Гутинського хребта з післялісовими луками та полями	Природно-культурний скотарсько-лісо-землеробський	Низьких, подекуди високих бескидів	дубових та букових лісів	переліжна, переліжно-лісова, каркасна однодашкова бачівка з великим приколибком, переносні кошари, редукція салашництва	подекуди лісовий пипас тягла, примітивна колибадашок	обороги	примітивні однокамерні чи двокамерні зрубні шопи осенівкового типу чи обороги та середньозрубні чи однодашкові колиби

Продовження табл. 1

Ландшафтна екосистема	Тип ландшафту	Тип рельєфу	Геоботаніка	Наявні субойкумени та їх культурні особливості			
				салашна	пасовищна	сінокісна	поляньська
широколистяно-лучно-польова південних схилів Українських Карпат	Природно-культурний скотарсько-землеробсько-лісовий	Міжгірних горбогірних улоговин та високих бескидів	букових та дубових, менше мішаних лісів	комбінована полонинсько-лісова та переліжно-лісова, каркасна однодашкова бачівка з великим приколибком, переносні кошари, редукція салашництва	подекуди лісовий пипас тягла, примітивна колибадашок	обороги	осенівки або філіальні садиби на полянах з тенденцією ойкуменізації. Примітивні однокамерні чи двокамерні зрубні шопи й обороги та середньозрубні чи однодашкові каркасні колиби
покутсько-буковинська широколистяно-лучно (сінокісно-пасовищна) польова	Культурно-природний скотарсько-лісо-землеробський	Високих бескидів та міжгірних горбогірних улоговин	буково-ялицево-смерекових та букових лісів й вторинних полонин	полонинська овеча, мішана та коров'яча, двокамерна ватазька колиба, стаціонарні кошари	індивід. пасовиська (однокамерна зрубна шопи) неподалік ойкумени	стоги та групи стогів	всесезонні філіальні господарства сінокісно-пасовищного типу, переважно зімкнута та замкнута забудова, тенденція до утворення садиб
верховинсько-путильсько-низькогірна лучно-лісо-польова	Культурно-природний скотарсько-лісо-землеробський	Високих верховин та високих бескидів	смереково-ялицево-букових лісів та вторинних полонин	полонинська вівча, мішана та коров'яча, двокамерна ватазька колиба, стаціонарні кошари	індивід. пасовиська (однокамерна зрубна шопи) неподалік ойкумени	стоги та групи стогів	всесезонні філіальні господарства сінокісно-пасовищного типу, переважно зімкнута та замкнута забудова, тенденція до утворення садиб
чивчинська темнохвойна лісова із субальпійським середньогір'ям високогір'ям й післялісовими луками (пасовищно-сінокісна)	Природно-культурний лісо-скотарський	Високих бескидів з виходом блискучих кам'яних порід на верхівках хребтів	смерекових й ялицево-смерекових лісів, субальпійських лук, штучно опущених в лісову смугу	полонинська вівча, мішана та коров'яча, двокамерна ватазька колиба, комплекс стаціонарних кошар	колективні пасовиська корів й телят на полонинах, випас коней	стоги та групи стогів	спорадично філіальні господарства сінокісно-пасовищного типу

Продовження табл. 1

Ландшафтна екосистема	Тип ландшафту	Тип рельєфу	Геоботаніка	Наявні субойкумени та їх культурні особливості			
				салашна	пасовицна	сінокісна	поляньська
гринявсько-лосовська темнохвойна лісова із субальпійським середньогір'ям й високогір'ям, післялісовими пасовищно-сінокісними луками	Природно-культурний ліско-скотарський	Високих бескидів	смерекових й ялицево-смерекових лісів, природних та вторинних полонин	полонинська вівча, мішана та коров'яча, двокамерна ватазька колиба часто із притулою, комплекс стаціонарних кошар	колективні пасовиська корів й телят на полонинах, випас коней	стоги та групи стогів	філіальні господарства сінокісно-пасовищного типу замкнутої забудови
свидовецька лісова з субальпійськими луками та післялісовими пасовищно-сінокісними луками	Природно-культурний ліско-скотарський	Високих бескидів, подекуди льодовикові форми рельєфу	буково-ялицево-смерекових лісів, природних та вторинних полонин	полонинська вівча, однокамерна ватазька колиба, комплекс стаціонарних кошар	індивід. та колективні пасовиська корів й телят на полонинах	стоги та групи стогів	всесезонні філіальні господарства сінокісно-пасовищного типу, переважно зімкнута та замкнута забудова, тенденція до утворення садиб
чорногорська лісова з добре вираженими поясами субальпійської та альпійської рослинності, а також вторинними післялісовими пасовищно-сінокісними луками	Природно-культурний ліско-скотарський	Високих бескидів, подекуди з виходом скельних порід, льодовикові форми рельєфу	буково-ялицево-смерекових лісів, природних та вторинних полонин	полонинська вівча та коров'яча, одно- й двокамерна ватазька колиба, комплекс стаціонарних кошар	індивід. та колективні пасовиська корів й телят на полонинах, випас коней	Стоги та групи стогів	всесезонні філіальні господарства сінокісно-пасовищного типу, переважно зімкнута та замкнута забудова, тенденція до утворення садиб
мармароська темнохвойна лісова із субальпійським та альпійським високогір'ям й островами вторинних полонин, сінокосів та пасовиськ	Природно-культурний ліско-скотарський	Високих бескидів та альпійського високогір'я, спорадично льодовикові форми	смерекових та буково-ялицево-смерекових лісів, природних та вторинних полонин	полонинська вівча, примітивна ватазька каркасна колиба, стаціонарні кошари	індивід. та колективні пасовиська корів й телят	стоги та групи стогів	всесезонні філіальні господарства сінокісно-пасовищного типу

Продовження табл. 1

Ландшафтна екосистема	Тип ландшафту	Тип рельєфу	Геоботаніка	Наявні субойкумени та їх культурні особливості			
				салашна	пасовищна	сінокісна	полянська
Гуцульська лісо-полонинсько-лучна	Природно-культурний лісо-скотарський	Високих верховин, високих бескидів та альпійського високогір'я	буково-ялицево-смерекових й смереково-ялицево-букових лісів, первинних та вторинних полонин	полонинська вівча, мішана та коров'яча, одно- й двокамерна ватазька колиба, комплекс стаціонарних кошар	індивід. пасовиська (однокамерна зрубна шопа) неподалік ойкумени, спорадично колективні пасовиська корів й телят	стоги та групи стогів	всесезонні філіальні господарства сінокісно-пасовищного типу, переважно зімкнута та замкнута забудова, притули, тенденція до утворення садіб

Автор виділяє цілу низку субойкумен, які мають свої особливості, залежно від специфіки господарки, а також природного середовища.

Також автор виокремлює та характеризує у Карпатах ландшафтні екосистеми різного рівня, зокрема регіонального. Одними з таких регіональних екосистем є Бойківська лісо-лучно-польова, Гуцульська лісо-полонинсько-лучна та широколистяно-лучно-польова південних схилів Українських Карпат.

З'ясовано, що культурній складовій субойкумени традиційної Бойківської лісо-лучно-польової екосистеми притаманно: а) переліжне та комбіноване із лісовим, полонинським, подекуди полянським салашництвом, каркасна однодашкова бачівка з приколибком, зрідка зрубний (каркасний) комарник на корсах; б) полонинський випас тягла, примітивна колиба-дашок; в) подекуди редукція полянської господарки, поширення дворів всесезонного використання (хатка + боїще + стайня), які деінде мають тенденцію до ойкуменізації; г) примітивна сінокісна субойкумена, яка складається здебільшого зі стогів, оборогів, зрідка примітивних каркасних колиб, де перебувають косарі.

Субойкумені Гуцульської лісо-полонинсько-лучної екосистеми властиво: а) полонинське овече, мішане та коров'яче салашництво, одно- й двокамерна ватазька колиба, нерідко із притулами, комплекс стаціонарних кошар; б) індивідуальні пасовиська (однокамерна зрубна шопа) неподалік ойкумени; в) цілосезонні філіальні господарства сінокісно-пасовищного типу, переважно зімкнута та замкнута забудова по-

лянського двору з притулами-колешнями, тенденція до утворення садіб.

Широколистяно-лучно-польова екосистема південних схилів Українських Карпат містить всі ознаки гірської культури, адже там у субойкумені: а) панувало комбіноване полонинсько-лісове та переліжно-лісове салашництво, на салашах стояло: каркасна однодашкова бачівка з великим приколибком, переносні кошари; б) подекуди зустрічався лісовий випас тягла, де худобу на ніч прив'язували до дерева, а пастух ночував у примітивних навісах на основі дерев та гілок; в) побутувала полянська господарка осенівкового типу, забудова була представлена: 1) зрубними однокамерними стайнями чи двокамерними будівлями (стайня+колиба) з оборогами чи 2) зрубними (каркасними) колибами з оборогами або 3) філіальними садибами з тенденцією їх ойкуменізації; г) стоги та групи стогів (рідше обороги) на віддалених сінокосах.

1. Кисельов М. Концепція «єдиної науки»: філософсько-методологічний аспект. *Філософські діалоги* 2010. Вип. 4. Ч. 1: Філософсько-антропологічні читання: творча спадщина В.І. Шинкарука та сьогодення. Київ, 2010. С. 122—138.
2. Jeřábek H. *Klasické sociologické výzkumy*. Praha, 1993. Kapitola 1. S. 27—33.
3. Бойко І. Становлення етноекології та її перспективи в українській науці. *Народознавчі зошити*. 2013. № 2 (110). С. 256—265.
4. Білявський Г.О., Бровдій В.М. Про класифікацію основних напрямів сучасної екології. *Рідна природа*. 1995. № 2. С. 4—7.

5. Голубець М.А. *Екосистемологія*. Львів: Поллі, 2000.
6. Мельник Я. *Екологія людини і культури в контексті еволюції культурно-політичних метаморфоз. Етнос і культура*. 2012. № 9. С. 70—78.
7. Бойко І. Інтеграція природознавчих та соціально-гуманітарних галузей науки на прикладі дослідження традиційного природокористування гірських територій. *Народознавчі зошити*. 2023. № 2 (170). С. 314—323.
8. Федоров В.Д., Гильманов Т.Г. *Экология*. Москва: Изд-во МГУ, 1980. 464 с.
9. Одум Ю. *Экология*: в 2 т. Москва: Мир, 1986. Т. 1. 328 с.
10. Tansley A.G. The use and abuse of vegetational concepts and terms. *Ecology*. 1935. № 16. P. 284—307.
11. Реймерс Н.Ф., Яблоков А.В. *Словарь терминов и понятий, связанных с охраной живой природы*. Москва: Наука, 1982. 145 с.
12. Вінчук М. *Загальна екологія: навчальний посібник*. Житомир: В-во Державного університету «Житомирська політехніка», 2021. 184 с.
13. Круглов І. Вчення про ландшафт як єдина географія. *Ландшафт як інтегруюча концепція ХХІ сторіччя*. Збірник наукових праць. Київ, 1999. С. 26—33.
14. Kistowski M. *Rozumienie krajobrazu przez geografów — przyrodników*. URL: https://arch.pg.edu.pl/documents/10613/73017270/M_Kistowski_rozumienie%20krajobrazu%20przez%20geograf%C3%B3w-przyrodnik%C3%B3w.pdf (дата звернення: 21.05.2023).
15. Nałkowski W. *Zarys metodyki geografii*. Wyd. 3 popr. Warszawa: Wyd. M. Arct, 1925.
16. Nowakowski S. *Geografia jako nauka i dzieje odkryć geograficznych*. Nakładem Trzaski, Everta i Michalskiego. Warszawa, 1936.
17. Григорьев А.А. Экономическая география как географическая дисциплина и вопросы районирования. *Географический вестник*. 1922. Вып. 3/4. С. 16—21.
18. Schlüter O. Die analytische Geographie der Kulturlandschaft. *Zeitschrift der Gesellschaft für Erdkunde zu Berlin*. Sonderband. 1928. S. 387—411.
19. Берг Л.С. Предмет и задачи географии. *Известия ИРГОю*. 1915. Т. 51 (9). С. 463—475.
20. Исаченко А.Г. К изучению истории географических идей (ответ Ю.Г. Саушкину). *Изв. Всесоюз. геогр. общ-ва*. 1973. № 6. С. 523—527.
21. Мильков Ф.Н. Антропогенное ландшафтоведение: предмет изучения и современное состояние. *Вопросы географии: Влияние человека на ландшафты*. 1977. Вып. 106. С. 11—27.
22. Kistowski M. Koncepcja równowagi krajobrazu — mity i rzeczywistość. *Struktura i funkcjonowanie systemów krajobrazowych. Meta-analizy, modele, teorie i ich zastosowanie. Problemy Ekologii Krajobrazu*. Т. XXI. Wyd. Print 6. Lublin, 2008. S. 81—91.
23. Реймерс Н.Ф. *Экология. Теории, законы, правила, принципы и гипотезы*. Москва, 1994.
24. *Культурний ландшафт*. URL: https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%9A%D1%83%D0%BB%D1%8C%D1%82%D1%83%D1%80%D0%BD%D0%B8%D0%B9_%D0%BB%D0%B0%D0%BD%D0%B4%D1%88%D0%B0%D1%84%D1%82 (дата звернення: 05.07.2021).
25. Безлатня Л.О. Поняття «культурний ландшафт»: суть, сфери застосування. *Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського. Серія: Географія*. 2014. Вип. 26. С. 127—132.
26. Ковальчук І.П. Актуальні питання пізнання і конструювання культурних (окультурених) ландшафтів. *Наукові записки Вінницького педуніверситету: Сер. Географія*. 2010. Вип. 21. С. 118—125.
27. Калущков В.Н. *Основы этнокультурного ландшафтоведения: учебное пособие*. Москва: Изд-во Моск. ун-та, 2000.
28. Гродзинський М.Д. *Пізнання ландшафту: місце і простір: монографія: у 2-х т.* Київ: Видавничо-поліграфічний центр «Київський університет», 2005. Т. 2.
29. Воловик В.М. *Етнокультурні ландшафти: регіональні структури і природокористування*. Вінниця: Вінницька міська друкарня», 2013.
30. *Антропология простору*. Том. 1. *Культурний ландшафт Києва та околиць*. За науковою ред. Марини Гримич. Київ, 2017.
31. Greider T., Garkovich L. Landscapes: the Social Construction of Nature and the Environment. *Rural Sociology*. 1994. № 59 (1). С. 1—24.
32. Мартіненайте Л. Ландшафт і його теоретичні інтерпретації. *Народна творчість та етнологія*. 2011. № 3. С. 91—95.
33. Hardesty D.L. Ethnographic Landscapes. Transforming Nature into Culture. *Preserving Cultural Landscape in America*. Baltimore; London: Johns Hopkins University Press, 2000. Pp. 169—185.
34. Evans M.J., Roberts A., Nelson P. *Ethnographic Landscapes*. 2001. URL: <http://crn.cr.nps.gov/archive/24-05/24-05-20.Pdf> (дата звернення: 04.05.2021).
35. Dobrowolska M. Dynamika krajobrazu kulturowego. *Przegląd Geograficzny*. 1948. № 1 (25). S. 152—203.
36. Arnold S. *Geografia historyczna Polski*. Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe, 1951.
37. Myga-Piątek U. Spór o pojęcie krajobrazu w geografii i dziedzinach pokrewnych. *Przegląd Geograficzny*. 2001. № 73 (1—2). S. 163—176.
38. Andrejczuk W. Funkcje krajobrazu kulturowego. *Prace Komisji Krajobrazu Kulturowego*. 2013. № 20. S. 65—81.
39. Myga-Piątek U. Natural, anthropogenic and cultural landscape an attempt to define mutual relations and the scope of notions. *Dissertations of cultural landscape commission*. 2014. № 23. Pp. 39—56.
40. Czepczyński M. Transformations of Central European cultural landscapes. *Between circulations and iconogra-*

- phy. *Bulletin of Geography socio-economic series*. Toruń. 2006. № 6. S. 5—15.
41. Rembowska K. *Kultura w tradycji i we współczesnych nurtach badań geograficznych*. Wyd. Uniwersytetu Łódzkiego, Łódź. 2002.
 42. Neef E. *Die theoretischen Grundlagen der Landschaftslehre*. Gotha; Leipzig: Hermann Haack Geographisch-Kartographische Anstalt, 1967.
 43. Naveh Z. Biocybernetic and thermodynamic perspectives of landscape functions and land use patterns. *Landscape ecology*. 1987 (1). S. 75—83.
 44. Marinelli O. Studi orografici nelle Alpi Orientali. *Societa Geografica Italiana*. Roma, 1902. Serie 4. Vol. 3. Pp. 682—716.
 45. Schumann A. *Die obere Siedlungsgrenze am Nordrand des deutschen Mittelgebirge. Teil I: Die Cebirgwestlich der Elbe*. Leipzig, 1912.
 46. Lehmann O. *Der Begriff der oberen Siedlungsgrenze, seine Herkunft, seine Bestimmungsmethoden und sein geographischer Wert*. Wien, 1913.
 47. Lehmann O. Fortbildung des Begriffes der oberen Grenze der Dauersiedlungen in den Alpen. *Mitteilungen der Geographischen Gesellschaft*. Wien, 1920.
 48. Krebs N. Die bewohnten und unbewohnten Areale der Ost-Alpen. *Geographische Zeitschrift*. Leipzig, 1912 (XVIII). S. 443—454.
 49. Kubijowycz W. *Górna granica osadnictwa w dolinie Bystrzycy Nadwórniaskiej*. Kraków, 1929.
 50. Kubijowycz W. Przyczynek do antropogeografii Gorganów. *Przegląd Geograficzny*. Warszawa, 1920—1921 (II). S. 146—149.
 51. Kubijowycz W. *Życie pasterskie w Beskidach Magorskich*. Kraków, 1927.
 52. Hołub-Pacewiczowa Z. *Życie pasterskie w Tatrach*. *Spraw. Pol. Ak. Um.* Kraków, 1928.
 53. Соломин Г.С. (псевдоним). К анализу взглядов Ку Хун-мина. *Китай: традиции и современность*. Москва: Главная редакция восточной литературы издательства Наука. 1976. С. 153—167.
 54. Чепя М.-Л.А. Савіна М.І., Солодчук С.Є. та ін. Синергетичне бачення шляхів синтезу Сходу і Заходу. *Психологічні закономірності реалізації конструктивних функцій етнокультури в інформаційному суспільстві: монографія*. Київ, 2015. С. 20—32.
 55. Суворкина Е.Н. Субкультура детства как модель автономной реальности детства. *Вестник Рязанского государственного университета им. С.А. Есенина*. 2012. № 36. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/subkultura-detstva-kak-model-avtonomnoy-realnosti-detstva> (дата звернення: 02.03.2023).
 56. Савчук І.Г. *Ойкумена. Словник суспільної географії*. URL: <https://geohub.org.ua/node/4422> (дата звернення: 02.03.2023).
 57. Boguszewicz A. Z badań nad przemianami osadnictwa w Sudetach śląskich w XII—XIII w. *Człowiek i środowisko w Sudetach*. Wrocław: Regionalny Ośrodek Studiów i Ochrony Środowiska Kulturowego. Wrocław, 2000. S. 151—168.
 58. Rozmieszczenie ludności na świecie — ekumena, subekumena, anekumena — przykłady, definicja. URL: <https://eszkola.pl/geografia/rozmieszczenie-ludnosci-na-swiecie-5391.html> (дата звернення: 01.03.2023).
 59. Halás M., Brychtová Š., Fňukal M. *Základy humánní geografie 1: Geografie obyvatelstva a sídel*. Olomouc, 2013.
 60. Słownik geograficzny królestwa Polskiego: T. 12. S. 311, 408, 516, 597, 665, 724, 847; T. 13. S. 247, 683, 891; T. 5. S. 94, 142, 204, 205, 284, 692, 921; T. 3. S. 110, 112, 113, 701; T. 10. S. 62, 91, 363, 473, 766, 907—908; T. 8. S. 366, 562, 564; T. 7. S. 539, 573, 596; T. 11. S. 267, 536, 559, 744, 909; T. 2. S. 106, 773, 777; T. 3. S. 83, 226, 257, 342, 396, 468; T. 1. S. 66, 256, 278, 484; T. 6. S. 880; T. 4. S. 299, 301, 420, 767; T. 9. S. 855; T. 14. S. 120, 149, 842, 854. Warszawa: Nakł. Filipa Sulimierskiego i Władysława Walewskiego, 1880—1914.
 61. Kubijovyc V. *Rozšíření kultur a obyvatelstva v Severních Karpatech*. Bratislava, 1932.
 62. Трохимчук С.В. *Зміна ландшафтів Стрийсько-Санської верховини в Українських Карпатах за історичний час. Дисертація на здобуття наукового ступеню кандидата географічних наук*. Львів, 1968.

REFERENCES

- Kyselyov, M., & Popovitch, M. (Ed.). (2010). The concept of «unified science»: philosophical and methodological aspect. In: M. Popovitch. *Philosophical dialogues* (Issue 4, part 1, pp. 122—138). Kyiv [in Ukrainian].
- Jerabek, H. (1993). *Classic sociological research* (Pp. 27—33). Praha [in Czech].
- Boyko, I. (2013). Formation of ethnoecology and its prospects in Ukrainian science. *The Ethnology notebooks*, 2 (110), 256—265 [in Ukrainian].
- Bilyavskiy, G.O., & Brovdiy, V.M. (1995). On the classification of the main areas of modern ecology. *Native nature*, 2, 4—7 [in Ukrainian].
- Golubets, M.A. (2000). *Ecosystemology*. Lviv: Polly [in Ukrainian].
- Melnyk, Ya. (2012). Ecology of man and culture in the context of the evolution of cultural and political metamorphoses. *Ethnicity and culture*, 9, 70—78 [in Ukrainian].
- Boyko, I. (2023). Integration of natural science and socio-humanitarian branches of science on the example of the study of traditional nature management of mountain areas. *Ethnological notebooks*, 2 (170), 314—323 [in Ukrainian].
- Fedorov, V.D., & Gilmanov, T.G. (1980). *Ecology*. Moscow: Research Institute of Moscow State University [in Russian].
- Odum, Ju. (1986). *Jekologija* (Vol. 1). Moscow: Mir [in Russian].
- Tansley, A.G. (1935). The use and abuse of vegetational concepts and terms. *Ecology*, 16, 284—307.
- Reimers, N.F., & Yablokov, A.V. (1982). *Dictionary of terms and concepts related to wildlife conservation*. Moscow: Nauka [in Russian].

- Vinichuk, M. (1921). *General ecology: study guide*. Zhytomyr: Publishing House; Zhytomyr Polytechnic State University [in Ukrainian].
- Kruglov, I. (1999). Teaching about landscape as a single geography. Landscape as an integrating concept of the 21st century. *Collection of scientific works* (Pp. 26—33). Kyiv [in Ukrainian].
- Kistowski, M. *Understanding of landscape by geographers — naturalists*. Retrieved from: https://arch.pg.edu.pl/documents/10613/73017270/M_Kistowski_rozumiennie%20krajobrazu%20przez%20geograf%C3%B3w-przyrodnik%C3%B3w.pdf (Last accessed: 21.05.2023).
- Naikowski, W., & Arct, M. (Ed.). (1925). *Outline of geography methodology*. Warszawa [in Polish].
- Nowakowski, S. (1936). *Geography as a science and the history of geographical discoveries*. Warszawa: Published by Trzaska, Evert and Michalski [in Polish].
- Grigoriev, A.A. (1922). Economic geography as a geographical discipline and issues of regionalization. *Geographical Bulletin* (Issue 3/4, pp. 16—21) [in Russian].
- Schluter, O. (1928). The analytical geography of the cultural landscape. *Journal of the Society for Geography in Berlin. Special volume* (Pp. 387—411) [in German].
- Berg, L.S. (1915). Subject and tasks of geography. *News from IRGO* (Vol. 51 (9), pp. 463—475) [in Russian].
- Isachenko, A.G. (1973). To the study of the history of geographical ideas (response to Yu.G. Saushkin). *News of the All-Union Geographical Society*, 6, 523—527 [in Russian].
- Milkov, F.N. (1977). Anthropogenic landscape science: subject of study and current state. *Issues of geography: Human influence on landscapes* (Issue 106, pp. 11—27) [in Russian].
- Kistowski, M. (2008). The concept of landscape balance — myths and reality. *The structure and functioning of landscape systems. Meta-analyses, models, theories and their applications. Problems of Landscape Ecology* (Vol. XXI, pp. 81—91). Lublin [in Polish].
- Reimers, N.F. (1994). *Ecology. Theories, laws, rules, principles and hypotheses*. Moscow [in Russian].
- Cultural landscape*. Retrieved from: https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%9A%D1%83%D0%BB%D1%8C%D1%82%D1%83%D1%80%D0%BD%D0%B8%D0%B9_%D0%BB%D0%B0%D0%BD%D0%B4%D1%88%D0%B0%D1%84%D1%82 (Last accessed: 19.07.2021).
- Bezlatnya, L.O. (2014). The concept of «cultural landscape»: essence, scope of application. *Scientific notes of Vinnytsia State Pedagogical University named after Mykhailo Kotsyubynskyi. Series: Geography* (Issue 26, pp. 127—132) [in Ukrainian].
- Kovalchuk, I.P. (2010). Current issues of knowledge and construction of cultural (civilized) landscapes. *Scientific notes of the Vinnytsia Pedagogical University: Ser. Geography* (Issue 21, pp. 118—125) [in Ukrainian].
- Kalutskov, V.N. (2000). *Fundamentals of ethnocultural landscape studies: textbook*. Moscow: Moscow University Publishing House [in Russian].
- Grodzinsky, M.D. (2005). *Knowledge of the landscape: place and space: a monograph: in the 2 vol. (Vol. 2)*. Kyiv: Kyiv University Publishing and Printing Center [in Ukrainian].
- Volovik, V.M. (2013). *Ethnocultural landscapes: regional structures and nature use*. Vinnytsia: Vinnytsia City Printing House [in Ukrainian].
- Hrymych, M. (Ed.) (2017). *Cultural landscape of Kyiv and its surroundings. Anthropology of space* (Vol. 1). Kyiv [in Ukrainian].
- Greider, T., & Garkovich, L. (1994). Landscapes: the Social Construction of Nature and the Environment. *Rural Sociology*, 59 (1), 1—24.
- Martinenaitė, L. (2011). Landscape and its theoretical interpretations. *Folk Art and ethnology*, 3, 91—95 [in Ukrainian].
- Hardesty, D.L., Alanen, A.R., & Melnick, R.Z. (Ed.). (2000). Ethnographic landscapes: transforming nature into culture. In: A.R. Alanen, R.Z. Melnick. *Preserving Cultural Landscapes in America* (Pp. 169—185). Baltimore; London: Johns Hopkins University Press.
- Evans, M.J., Roberts, A., & Nelson, P. (2001). *Ethnographic Landscapes*. Retrieved from: <http://crm.cr.nps.gov/archive/24-05/24-05-20.Pdf> (Last accessed: 04.05.2021).
- Dobrowolska, M. (1948.). Dynamics of cultural landscape. *Geographical Review*, 1 (25), 152—203 [in Polish].
- Arnold, S. (1951). *Historical geography of Poland*. Warsaw: National Scientific Publishing House [in Polish].
- Myga-Piatek, U. (2001). Dispute over the concept of landscape in geography and related fields. *Geographic Review*, 73 (1—2), 163—176 [in Polish].
- Andrejczuk, W. (2013). Functions of the cultural landscape. *Works of the Cultural Landscape Commission*, 20, 65—81 [in Polish].
- Myga-Piatek, U. (2014). Natural, anthropogenic and cultural landscape an attempt to define mutual relations and the scope of notions. *Dissertations of cultural landscape commission*, 23, 39—56.
- Czeczycycki, M. (2006). Transformations of Central European cultural landscapes. Between circulations and iconography. *Bulletin of Geography socio-economic series*, 6, 5—15.
- Rembowska, K. (2002). *Culture in tradition and in contemporary trends in geographical research*. Lodz: Lodz University Publishing House [in Polish].
- Neef, E. (1967). *The theoretical foundations of landscape theory*. Gotha; Leipzig: Hermann Haack: Geographical-Cartographic Institute [in German].
- Naveh, Z. (1987). Biocybernetics and thermodynamic perspectives of landscape functions and land use patterns. *Landscape ecology*, 1, 75—83.
- Marinelli, O. (1902). Orographic studies in the Eastern Alps. *Italian Geographical Society. Series 4* (Vol. 3, pp. 682—716) [in Italian].
- Schumann, A. (1912). *The upper settlement limit on the northern edge of the German low mountain range (Part I: The Cebirg west of the Elbe)*. Leipzig [in German].

- Lehmann, O. (1913). *The concept of the upper settlement limit, its origin, its methods of determination and its geographical value*. Vienna [in German].
- Lehmann, O. (1920). Further development of the concept of the upper limit of permanent settlements in the Alps. *Communications from the Geographical Society*. Vienna [in German].
- Krebs, N. (1912). The inhabited and uninhabited areas of the Eastern Alps. *Geographical magazine* (Vol. XVIII, pp. 443—454) [in German].
- Kubijowycz, W. (1929). The upper limit of settlement in the Bystrzyca Nadwyrniacska valley. Krakow [in Polish].
- Kubijowycz, W. (1920—1921). A contribution to the anthropogeography of the Gorgans. *Geographic Review* (Pp. 146—149) [in Polish].
- Kubijowycz, W. (1927). *Shepherd life in the Beskids Magorski*. Krakow [in Polish].
- Holub-Pacewiczowa, Z. (1928). *Shepherd life in the Tatra Mountains*. Krakow: Published by the Polish Academy of Learning [in Polish].
- Solomin, G.S. (pseudonym), & Delyusin, L.P. (Ed.). (1976). To the analysis of the views of Ku Hung-ming. In: L.P. Delyusin. *China: traditions and modernity* (Pp. 153—167). Moscow: Main editorial office of oriental literature of the Nauka publishing house [in Russian].
- Чепа, М.-Л.А. (Ed.). (2015). Synergetic vision of the ways of synthesis of East and West. *Psychological regularities of implementation of constructive functions of ethnoculture in the information society: monograph* (Pp. 20—32). Kyiv [in Ukrainian].
- Suvorkina, E.N. (2012). Subculture of childhood as a model of the autonomous reality of childhood. *Bulletin of the Ryazan State University*, 36. Retrieved from: <https://cyberleninka.ru/article/n/subkultura-detstva-kak-model-avtonomnoy-realnosti-detstva> (Last accessed: 02.03.2023) [in Russian].
- Savchuk, I.G. *Oikumen Dictionary of social geography*. Retrieved from: <https://geohub.org.ua/node/4422> (Last accessed: 02.03.2023) [in Ukrainian].
- Boguszewicz, A., Boguszewicz, M., & Wisniewska, D. (Ed.). (2000). From the research on the changes in the settlement in the Silesian Sudetes in the 12 th—13th centuries). In: M. Boguszewicz, A. Boguszewicz, D. Wisniewska. *Man and the environment in the Sudetes* (Pp. 151—168). Wrocław: Regionalny Ośrodek Studiów i Ochrony Środowiska Kulturowego [in Polish].
- Distribution of population in the world — ecumene, subecumene, anecumene — examples, definition*. Retrieved from: <https://eszkola.pl/geografia/rozmoszczenie-ludnosci-na-swiecie-5391.html> (Last accessed: 01.03.2023) [in Polish].
- Halas, M., Brychtova, S., & Fnukal, M. (2013). *Basics of human geography 1: Geography of population and settlements*. Olomouc [in Czech].
- Geographical dictionary of the Kingdom of Poland. (1880—1914): Vol. 12 (pp. 311, 408, 516, 597, 665, 724, 847); Vol. 13 (pp. 247, 683, 891); Vol. 5 (pp. 94, 142, 204, 205, 284, 692, 921); Vol. 3 (pp. 110, 112, 113, 701); Vol. 10 (pp. 62, 91, 363, 473, 766, 907—908); Vol. 8 (pp. 366, 562, 564); Vol. 7 (pp. 539, 573, 596); Vol. 11 (pp. 267, 536, 559, 744, 909); Vol. 2 (pp. 106, 773, 777); Vol. 3 (pp. 83, 226, 257, 342, 396, 468); Vol. 1 (pp. 66, 256, 278, 484); Vol. 6 (p. 880); Vol. 4 (pp. 299, 301, 420, 767); Vol. 9 (p. 855); Vol. 14 (pp. 120, 149, 842, 854). Warsaw: Published by Filip Sulimierski and Władysław Walewski [in Polish].
- Kubijowycz, V. (1932). *Expansion of cultures and population in the Northern Carpathians*. Bratislava [in Czech].
- Trokhimchuk, S.V. (1968). Changing landscapes of the Stryi-San Upland in the Ukrainian Carpathians during historical time. (PhD dissertation). *Faculty of Geography of Ivan Franko Lviv National University* [in Ukrainian].